

ДАНИЕЛ ВЪЛЧЕВ

**СТУДИИ
ПО ИСТОРИЯ
НА
ЕВРОПЕЙСКАТА
ФИЛОСОФИЯ
НА ПРАВОТО**

Сиби

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	7
Учението на Аристотел за справедливостта и правото.....	14
I. Аристотел и историята на правно-философската мисъл	14
II. Справедливостта и правото според Аристотел.....	19
III. Естествено и позитивно право	27
IV. Държавата според Аристотел.....	30
V. Заключение.....	36
Жан Боден и аксиомата за суверенитета на държавата.....	38
I. Проблемът за суверенитета	38
II. Понятието суверенитет до Боден	42
III. Животът и творчеството на Жан Боден.....	44
IV. Суверенитетът — абсолютната власт на държавата.....	47
V. Теорията на Жан Боден и развитието на юридическото познание за държавата.....	56
Проблемите за свободата и властта в „Обществения договор" на Русо	64
I. Идеята за свободата на човешката личност.....	64
II. Легитимирането на властта като задача на Русо	68
III. Народен суверенитет и обща воля.....	77
IV. Законът като израз на общата воля.....	87
V. Няколко възможни извода.....	94

Предметът на правното познание в чистото учение за правото на Ханс Келзен	96
I. Ханс Келзен и неговото чисто учение за правото	96
II. Методологически основи на чистото учение 100 за правото	
1. Традиционният юридически позитивизъм	
2. Критическата философия на Имануел Кант	104
III. Нормативният метод	106
1. Норма и ценност. Критика на естественото право	106
2. Критика на правния социологизъм. Нормата като обяснителна схема	109
3. Нормативни зависимости. Хипотезата за основната норма	111
IV. Правото като принудителен нормативен ред	114
1. Правото и другите социални нормативни регулатори	114
2. Държавата като правен проблем	118
V. Вместо заключение	122

ПРЕДГОВОР

1. Заглавието на тази книга може да се стори на някого претенциозно и едновременно с това лишено от индивидуалност. И може би донякъде с основание. Но то цели не толкова да привлече неделния читател, колкото да отрази коректно научната област, към която се отнасят предложените изследвания. Същевременно това заглавие предпоставя и необходимостта от известно разяснение на авторския замисъл — най-малко по отношение на подхода при избора на темите и методологичните позиции при анализа на отделните идеи и теоретични конструкции.

На първо място, считам за необходимо да подчертая, че *предложените изследвания не представляват завършен цялостен труд*. От една страна, те наистина са писани като отделни студии — по различен повод, в различно време, с различно (колкото и това да изглежда на пръв поглед маловажно за научното търсене) настроение. Студията, посветена на Русо и неговия Обществен договор, се роди още докато работех върху докторската си дисертация; основата на студията за Келзен — по повод на щастливата идея на проф. Георги Бойчев да преиздаде българския превод от 1937 г. на Чистото учение за правото; студията, посветена на справедливостта и правото у Аристотел, се оформи върху основата на бележки, които нахвърлях за лекциите по философски основи на правата на човека, организирани от Междуниверситетския център по основните права на човека; що се отнася до интереса ми към теорията на Жан Боден за суверенитета, той може да се определи като постоянен, а самата студия получи завършен вид по време на работата ми в няколко френски библиотеки през пролетта на 1999 г.

Наред с казаното е очевидно по обстоятелството, че четири студии, макар и посветени на мислители и идеи, които по мое мнение са оставили трайна следа и по един или друг начин са оказали значимо влияние върху формирането на съвременните схващания за правото, не биха могли да имат каквато и да е претенция за последователно, а още по-малко цялостно изложение на възникването и развитието на правно-философската мисъл. Те следва да бъдат разглеждани само като отделни щрихи върху историческото платно на европейската философия на правото.

2. Считаю за немаловажно да изясня и защо разглеждам предложените студии като отнасящи се именно към историята на философията на правото, а не например към историята на политическата мисъл или към историята на философията.

Тук се докосваме до един твърде дискуссионен въпрос, чието поставяне е от съществено значение за разбирането на понататъшното изложение: какво отличава правната наука от другите области на познанието. Този въпрос е в най-голяма степен методологичен и свързан както с общите идеи за теорията на познанието, от които изхождаме, така и с дефиницията за право, която сме приели. Не е тайна, че голямата част от фундаменталните идеи в правното познание представляват отражение на водещите философски доктрини през определен период. Давайки си сметка за до голяма степен преходния характер на тези интелектуални увлечения, следва да отбележим, че представените изследвания не са повлияни от модерните теории за интерпретацията на знаковите системи. Преценката за познавателната стойност на отделна идея или на определена теоретична конструкция е правена от гледна точка на една

сравнително строга представа за правото и правната наука. В основата на тази представа стои възприемането на нормата като основна обяснителна схема в рамките на правното познание.

Многогодишната практика у нас да се смесва проблематиката на държавата и проблематиката на правото, а познанието за тях да се представя като нещо единно (наследена от маркситко-ленинската идеология за надстроечния, т. е. икономически детерминирания характер на тези явления, както и от тезата за правото като въздигнатата в закон воля на господстващата класа) през последните години беше донякъде изоставена. Първата крачка в тази вярна, по мое мнение, методологична посока беше формалното признание за различията между общата теория на правото и общото учение за държавата и обособяването им в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ като две отделни самостоятелни дисциплини. Втората и надявам се предстояща крачка в същата посока би следвало да бъде разграничаването на историята на правно-философската мисъл и историята на политическата мисъл.

Естествено, би могло веднага да се възрази, че е много трудно да се отделят политическите от правно-философските възгледи на един мислител, още повече, когато те са формирани далеч преди първите системни опити за очертаване на собствено методологически обособено пространство от страна на правната наука (според мен едва някъде през XIX век). Не може да се отрече и фактът, че от определена гледна точка правната наука и политическата наука изглеждат като твърде близки по своя предмет. Като пример може да посочим начините за създаване на позитивния правен ред, формите на управление и устройство на държавата, начините на формиране и компетенциите на държавните органи. В действителност по-голямата част от

аспектите на политическата дейност в модерната държава са в голяма степен правно уредени.

Но независимо от казаното, при подбора на авторите и темите в тази книга е изходено от разбирането, че правното познание е обособена (и предметно, но преди всичко методологически) част от познанието. Нормативният метод (т. е. налагането на нормата като основна обяснителна схема и разглеждането на правото като пирамидална самовалидираща се система от норми) е не просто един от възможните методи в правната наука. Той е преди всичко, който превръща познанието за правото в самостоятелна правна наука, т. е. в нещо различно от философията, социологията, политологията и т. н.

Затова, когато разглеждаме например творчеството на Аристотел, ние ще се опитаме да подчертаем, че макар и философ, част от неговите идеи са повлияли в значителна степен върху представите за право и неправо, за връзката на правото със справедливостта, за наличието на единен правен ред в човешката общност. С други думи, ще се стремим, макар и в една по-широка философска рамка и понякога преплетени с възгледи за социалното и политическото устройство, да експонираме онези идеи, които в някаква степен са повлияли върху формирането на съвременното правно мислене.

Тук ми се иска само да маркирам нееднозначно решавания въпрос за възможното паралелно съществуване и евентуалните различия между обща теория на правото и философия на правото. Основните тези „за“ и „против“ възможността да се обособи философията на правото като част именно от правното познание са известни. По-съществените от тях са изложени в един специален брой на *Archives de philosophie du droit* — t. 7, 1962. Последният четвърт век сякаш не е добавил нищо съществено към експонираните вече позиции. Въпреки че и днес този спорен

въпрос не може да се счита в никаква степен за разрешен, следва да отбележим все пак обстоятелството, че във водещия юридически факултет у нас — този на Софийския университет, се преподава философия на правото като самостоятелна дисциплина.

3. Не на последно място, бих желал да подчертая, че съдържащите се в тази книга изследвания засягат историята на правно-философската мисъл само в рамките на една определена културна и интелектуална традиция. Склонен съм да нарека тази традиция европейска не само поради географските граници, в които тя съзрява и се развива, но и поради специфичната духовност, на която тя е носител. Това е традицията, която се е зародила в Средиземноморието през античността, силно белязана от християнството (преди всичко от католицизма, а по-късно донякъде и от Реформацията), преминала през превратностите на големите буржоазни революции и дооформена от модерния индивидуализъм. Тя има не само съхранено ярко самостоятелно съществуване, но през последното столетие оказва несъмнено въздействие и върху други традиции. Ето защо счетох за коректно да отбележа още в самото заглавие принадлежността на изследваните автори и идеи именно към европейската културна и интелектуална традиция.

Причината предложените студии да бъдат посветени именно на европейското правно-философско мислене не е трудна за разгадаване — независимо дали това ни харесва или не, тя се оказва в много отношения водеща в края на ХХ век. Наред с това не бива да забравяме, че България, въпреки повратностите в своята историческа съдба и своите културни особености, несъмнено е част от тази традиция.

Но нито икономическата и информационната хегемония на атлантическия свят, нито едностранчивата апологетика на

западноевропейските политически и правни модели, към които нашето общество опитва да се доближи, трябва да ни пречат да видим, че както в миналото, така и днес светът е едно много широко поле на конкуриращи се идеи. Затова считам за полезно да припомня, че историята на правно-философската мисъл не е заключена в рамките на стария континент.

4. Нерядко сме чували или чели, как на въпроса защо е създал определено произведение, един или друг автор споделя, че просто не е можел да не го създаде. Като човек изкушен от писането, бих могъл да кажа, че подобно твърдение е наистина твърде маниерно, но все пак донякъде вярно. Едно научно изследване почти никога не е движено изцяло от рационални подбуди. Следва да признаем, че вероятно у всеки автор тлее надеждата, че написаното от него ще бъде прочетено и, дай боже, положително оценено. Така достигаме и до неизбежния въпрос, понякога задаван откровенно, друг път деликатно премълчаван — за кого е предназначена тази книга.

В българската правна книжнина отсъства опит за пълно и последователно представяне на историята на правно-философската мисъл от древността до днес. Отделни изследвания, свързани с темата, могат да бъдат открити в творчеството на част от нашите теоретици на правото и държавата от първата половина на века. В това отношение бихме могли да посочим един малък свитък на Венелин Ганев, озаглавен Курс по обща теория на правото. Увод. Методология на правото; разпръснати фрагменти от събрания благодарение на усилията на проф. Нено Не-новски труд на Цеко Торбов История и теория на правото, богатото историческо позоваване в макар и организирания на друг принцип и с други акценти курс по Общо учение за държавата на Любомир Владикин. Като продължение на този интерес към историята на правно-философската мисъл следва да

посочим някои от изследванията на проф. Нено Неновски, както и появилата се неотдавна I част от замисления като цялостен курс История на политическите и правни учения на доц. Лъчезар Дачев, Българският читател разполага и с две стойностни преводни четива — История на политическите и правни учения, под редакцията на Владик Нерсесянц и наскоро появилата се Кратка история на западната теория на правото на Джон Ке-ли. Към изброената литература с известни уговорки можем да причислим и някои произведения, посветени на историята на философията, в това число и философията на правото, разбрана като част от общата философия.

5. Както вече имах повод да споделя, предлаганите студии не са писани нарочно, за да бъдат събрани в книга. Въпреки това обаче те претендират донякъде да спомогнат за запълването на една очертаваща се празнота в българската правна книжнина. През последните десетилетия в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, както и през последните години в част от новосъздадените юридически факултети в други висши училища, учебните дисциплини история на политическите и правни учения и/или история на правните учения успяха да привлекат вниманието на немалка част от студентите-юристи. Така те предпоставиха нуждата от нови изследвания в тази област и припомниха, че всяко ново поколение има нужда да преосмисля големите идеи относно правилата за поведение, действащи в рамките на социетите, общности. Считаю за редно да отбележа, че представените изследвания предлагат разсъждения и изводи, които в редица отношения се различават от доктринално възприетите. В този смисъл те имат амбицията не толкова да поставят нови проблеми, колкото да провокират към критичен размисъл върху понятия и

зависимости, които често приемаме за установени, без да разполагаме със солидна научна аргументация за това.

Наред с това изоставянето на марксистко-ленинските идеологеми за държавата и правото постави остро въпроса за опознаването на по-широк кръг идеи, както и на цялостни теоретични модели, които да придадат единство и задълбоченост на курсовете по философия на правото, обща теория на правото и общо учение за държавата. Ще бъда щастлив, ако тази книга бъде преценена от студентите и от моите колеги-преподаватели като интересна и полезна.

Не мога да скрия, че се надявам книгата да попадне и в ръцете на хора извън сравнително тесните рамки на академичната общност. Дано усилията, които съм вложил при анализа на едни от значимите по моя преценка идеи, продукт на очертаната вече културна и интелектуална традиция, бъдат приети като ненапразни.

V. ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Иска ми се да вярвам, че това кратко изложение е допринесло в някаква степен за изясняване на тезите и аргументациите в чистото учение за правото относно предмета на правното познание. Те не са парадоксална приумица на Ханс Келзен, която, макар и нелишена от оригиналност, остава встрани от главната насока в развитието на съвременната юридическа наука. Стремехът за очертаване на един ясен (а това по необходимост означава и ограничен) предмет на правното познание е сърцевината на чистото учение за правото. Истина е, че такъв стремеж не е в съзвучие с бодрите призови към комплексно (каквото и да означава това) изследване на правните явления. Стремехът към очертаване на ясен предмет на правното познание е в противоречие и с нередките, макар и теоретично несъстоятелни опити юридизирането на все по-голяма част от областите на човешка изява автоматично да се възприема и като разширяване на предмета на правната наука. Затова и една немалка част от критиките към Келзен почиват върху неудовлетворението от декларирания и обосноваван от него твърде тесен предмет на правното познание. Наред с това голямата доза нетрадиционност в чистото учение за правото е причина не рядко към него да се подхожда предубедено.

Мнозина правни теоретици и практикуващи юристи се чувстват уязвени и от пълната липса на идеологически аксиоми в чистото учение за правото, пречеща им да се самопредставят като единствено посветени жреци на някаква мистична справедливост. На тях следва да припомним, че Келзен отрежда на юриста една не толкова живописна, но не по-маловажна роля — участие в решаването на спорове между участниците в правния живот. За постигането на тази цел правната наука е призвана да въоръжи

юриста не с ценностни съждения, въздействащи върху неговата воля, а с познания за правния ред такъв, какъвто той е — т. е. с изчистени от всяка идеология познания за позитивното право.

И накрая нека не забравяме, че всяка критика на чистото учение за правото следва да държи сметка за неговите философски и общонаучни основания. Изведени от своята координатна система, чиито параметри могат да се търсят еднакво сполучливо в традицията на позитивизма и в кантовата критическа традиция, теоретичните построения на Келзен загубват своята цялост и голяма част от своята аргументираност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

*"От факта, че големите риби изяждат малките
не е възможно да се направи извод,
че тяхното поведение е добро или лошо."*

Hans Kelsen